

PENKIASDEŠIMT ŠEŠTIEJI IR VENGRŲ FOLKLORISTIKA*

VILMOS VOIGT

Tai vienas didžiausių vengrų istorijos įvykių, – jis turėjo lemiamą reikšmę šiandien gyvenantiems žmonėms ir darė poveikį pasaulio istorijai bei jos potyriams. Tik dar nė dabar negalėtume pasakyti, kad mūsų mokslai, tiriantys visuomenės istoriją, būtų jį tinkamai išanalizavę, taigi ir vengrų etnografijos mokslas dar nėra jo ištyręs deramu mastu, išsamumu ir rimtumu.

Turiu pasakyti, – šios įvadinės pastabos tegu bus lyg ir pasiteisinimas – kad ir aš pats tik trumpai sugladiusi į *dvylika punktų* tai, kaip galėtų folkloro tyrėjas priartėti prie penkiasdešimt šeštųjų fenomeno, – juk nuo to laiko praėjo jau penkiasdešimt metų. Kiti mokslai, savaime suprantama, gali pasirinkti kitokį išeities tašką arba perkelti tą fenomeną į savo tyrimų centrą. Tikėkimės, kad štai dabar, per pusės šimtmečio jubiliejų, išaiškės daug naujų duomenų, atsiskleis jų tarpusavio priklausomybė ir pagaliau bus rastas metodas, kuris galų gale leis ir mūsų krypties mokslams tinkamu būdu ir forma įamžinti šį pasaulinę reikšmę turėjusį Vengrijos istorijos laikotarpį.

1. Ar dar turime užtektinai žmonių, galinčių pateikti patikimų duomenų, ar dar turime pakankamai perspektyvų?

Suprantama, pasitelkę vengrų etnografijos (daugiausia folkloristikos) tyrimus, galėtume duoti tam tikrą atsakymą ir į panašų klausimą apie 1848–1849 metų revoliuciją bei to laikotarpio kovas dėl laisvės. Kaip žinoma, XIX amžiaus viduryje vykusių įvykių patys svarbieji „liudytojai“ gyveno iki pat Pirmojo pasaulinio karo, beje, su senoviška atila¹ apsitaisiusių „tėvynės gynėjų“ būta ir vėlesniais laikais. Mums liko daug dokumentų, prisiminimų. Didelė jų dalis – anaipol ne tokie tekstai, kuriais domisi folkloristika, nors tarp jų dažnai pasitaiko ir pramanų, panašių į tikėjimus ar sakmes bei padavimus.

* Šis mano darbas parengtas Budapešto Lorándo Eötvöso universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Folkloro katedroje ir Vengrijos mokslų akademijos Folkloro tekstų analizės tyrimo grupėje bei remiamas Vengrijos mokslo darbų konkursų rengėjų (OTKA NRZ T 037900). Ta pačia proga čionai dėkoju Urmas Bereczki ir Andrásui Bereczki už nuoširdžią pagalbą – už tai, kad jie pateikė man duomenų iš Estijos (tekste tie duomenys nenurodomi).

¹ *Atila* – vengrų karininkų nešiotas puošnus frenčius su auksiniais galionais (ši ir tolesnės pastabos puslapyje apačioje yra vertėjo).

Vengrų etnografijos mokslas vien tik per ano šimtmečio kovų vadinamąjį jubiliejinį duomenų rinkimo vajų (1946–1948), apėmusį visą Vengriją, surinko daug tūkstančių padrikų duomenų, ir patys tyrėjai pagal juos atkūrė įvykių eigą ir susintetino juos į tam tikrus skyrius. Daugelis tų apžvalgų buvo tendencingos ir stengėsi atitikti ne po Antrojo pasaulinio karo vyravusią „liaudies demokratijos“ dvasią, o veikiau Vengrijos komunistų partijos klasių kovos ideologijos lūkesčius. Šiandien žmonės, skaitantys *1848 metų dokumentų rinkinių* raštelius, aptinka juose – skirtingai nei tose apžvalgose – įvairesnių, bet sykiu ir fragmentiškesnių „privatų“ atsiminimų sankaupą. Tai daugelio žmonių kartų naratyvų gausybė.

Gaila, kad žmonių prisiminimų medžiaga apie Pirmąjį pasaulinį karą ir 1918–1919 metų revoliucijas ir kontrrevoliuciją yra arba nepakankamai, arba nepakankamai objektyviai ištirta. Nėra parengtų rimtesnių etnografinių apžvalgų, aprėpiančių šias temas. Bent jau neapibendrinti filmai apie vengrų kareivius, dalyvavusius Pirmajame pasauliniame kare (tuose filmuose daryti interviu pasitelkiant *oral history* metodą); tokie filmai buvo kuriami iki pat XX amžiaus pabaigos.

Mano manymu, folkloristai, tiriantys visuomenės revoliucijas, galėtų imtis dvejų šaltinių: tikrų liudytojų tiesioginių prisiminimų ir tų žmonių, kurie formuoja viešąją nuomonę. Rinkti atsiminimus iš tikrų liudytojų gal jau ir vėlu – nuo 1956-ųjų praėjo penkiasdešimt metų, o viešąją nuomonę formuojantys žmonės dar ir šiandien dabartinėje Vengrijoje ne ką gali padaryti, nes pirmiausia byloja ne viešoji nuomonė, o tarpusavio įtampą keliantys nuomonių skirtumai, – tai pasakytina ir apie šventinius prisiminimų vakarus; visa tai būdinga tiek mokslininkams, tiek „paprastiems žmonėms“.

2. Kokį laiką tarpą galėtų aprėpti 1956 metų revoliucijos įvykių tyrimas?

Spalio 23-ioji ir lapkričio 4-oji tikrai nebuvo nei pradžia, nei pabaiga. Istorikų požiūriu, veikiausiai įvardytinas didesnis laiko tarpas: pradžia galėtų būti 1953 metai, o to laikotarpio pabaiga – visuomenės konsolidacija XX amžiaus 7-ojo dešimtmečio pradžioje. Aš pats linkęs manyti, – ir tuo visai neneigiu „didžiųjų visuomenės istorijos procesų ir jų tarpusavio priklausomybės“ svarbos – kad „periferijoje“ tas laikotarpis turėtų aprėpti bent jau pusę metų nuo 1956-ųjų rudens, ir jį reikėtų atskirai tirti iki didžiųjų bėgimo į užsienį srautų pabaigos (1957-ųjų pirmieji mėnesiai). Budapešte – čia politinis ir kultūrinis gyvenimas gerokai sudėtingesnis ir dinamiškesnis – folkloristai turėtų kaupti ir analizuoti atsiminimus gal jau nuo 1956-ųjų vasaros (maždaug nuo tada, kai prasidėjo Petőfi būrelio² diskusijos) iki 1957-ųjų pavasario (iki MUK³ pabaigos, o gal net iki 1957-ųjų gegužės pirmosios – tada šimtai tūkstančių žmonių suėjo į János Kádár mitingą Didvyrių aikštėje). Visa tai truko dešimt vienuolika mėnesių.

² Į būrelį 1955 m. kovo mėnesį susibūrė jaunoji vengrų inteligentija, naujovių šalininkai. Būrelio tikslas – rengti atvirus disputus. 1956 m. buvo surengta 12 reikšmingų disputų. Jo veikla ypač suaktyvėjo po 1956 m. birželio 30 d. (Poznanės sukilimo). Diskusijoje apie spaudos laisvę dalyvavo daug rašytojų. Užgniaužus penkiasdešimt šeštųjų revoliuciją, būrelio dalyviai buvo represuoti.

³ MUK – raidinė santrumpa, iššifruojama taip: „Márciusba újra kezdjünk!“ [Kovo mėnesį vėl pradėsime!] Toks šūkis radosi 1956-ųjų pabaigoje, jo esmė: pasibaigus žiemai, vėl prasidės revoliucijos kovos.

3. Budapešto ir periferijos santykis.

Iki pastarojo meto tikrąja revoliucijos arena buvo laikomas – beje, niekas apie tai nekalbėjo garsiai – Budapeštas (ir ne jis visas, o tik Peštas). Pešto gyventojai tuo didžiavosi, o žmonės periferijoje ištusis dešimtmečius buvo linkę patylėti apie jų krašte nutikusius įvykius. Dabar paaiškėjo, kad penkiasdešimt šeštųjų būta visoje Vengrijoje! Didesnių – dideliame mieste, mažesnių – miestelyje, o dar mažesnių – kaimuose. Radijo tada jau klausėsi daug kur, tad ir „valstybinės svarbos“ žinios plito sinchroniškai (tik dėl to jos nepasidarė patikimesnės). Gana daug žmonių periferijoje klausėsi ir užsienio radijo stočių. Ir aš pats neužrašiau pirmojo *memorato* apie penkiasdešimt šeštuosius; o tada man štai ką papasakojo: iš vienkiemio Nadkerešo apylinkėse – tenai nebuvo nei laikraščių, nei radijo, nei elektros – vienas žmogelis dukart per dieną važiuodavo dviračiu prie geležinkelio bėgių ir šūktelėdavo pro šalį važiuojančiam traukiniui: „Kas dedasi Pešte?“ Visados atsirasdavo tokių, kurie jam atsakydavo šūksniais pro traukinio langą.

Savaime suprantama, vienaip penkiasdešimt šeštieji prisimenami vienkiemyje, kitaip – nedideliame kaimelyje, dar kitaip – šachtininkų gyvenvietėje ar mieste, kuriame yra mokykla arba kareivinės. Vienaip juos prisimena Zahonio⁴, o kitaip Hedješhalomo⁵ geležinkelininkai. Net ir paskiruose Budapešto rajonuose įvykiai klostėsi nevienodai. Bet pasaulio istorijoje šitaip buvo visuomet, ir geresni folkloristai visa tai jaučia instinktyviai.

Tiek anksčiau buvo skundžiamasi, tiek dabar daug kas guodžiasi, kad visos tos informacijos yra šykščios, su trūkumais, klaidingos arba jomis sąmoningai manipuluojama. Net ir aukščiausioji Vengrijos politinė vadovybė gerai nežinojo, kas dedasi šalyje. Užsienis irgi turėjo pasikliauti tik perfiltruota informacija, ir nei Maskvoje, nei Vašingtone niekas negalėjo pasakyti, kokio masto yra Vengrijos įvykiai ir kuria kryptimi jie suka.

Šiuo atžvilgiu etnografijos, o platesniu požiūriu visų mokslų, aprėpiančių visuomenės istoriją, tyrimuose dėmesio sutelkimas į svarbiausius dalykus yra glaudžiai susijęs su tolesniu klausimo gvildinimu.

4. Istorija „žiūrint iš apačios“ arba „žiūrint iš viršaus“.

Dar ir šiandien tebegyvuoja dvejopas supaprastintas vaizdas apie penkiasdešimt šeštuosius. Vienas požiūris: viskas buvo sprendžiama Maskvoje, Vašingtone, Jungtinėse Tautose. Viską *lėmė* Tarybų Sąjungos partinės vadovybės asmeniški konfliktai ir jų peripetijos. Kitas požiūris: revoliuciją daręs „Pešto berniokėlis“, svaidantis akmenis ir „Molotovo kokteilius“, – jis buvęs daug svarbesnis ir už vengrų politikus, ir už vietinę kariuomenės vadovybę. Dar ir šiandien galima išgirsti daugybių daugybę tokių prisiminimų: štai paauglys, išėjęs parnešti duonos ar vandens, geriau žinojo, kas dedasi Kiliano kareivinėse, kas su kuo susišaudė prie „Corvino“⁶,

⁴ Zahonis (*Záhony*) – miestelis prie Vengrijos sienos su buvusia Tarybų Sąjunga.

⁵ Hedješhalomas (*Hegyeshalom*) – miestelis prie Vengrijos sienos su Austrija.

⁶ *Corvin* – Budapešto kino teatras netoli Kiliano kareivinių. Per 1956-ųjų revoliuciją prie jo vyko įnirtingiausias vengrų kautynės su tarybine kariuomene.

kur ir kada atvyko primas kardinolas Mindszenty⁷. Jis žinojo net ir tai, kokie buvo svarbiausių veikėjų tikrieji ketinimai.

„Iš viršaus“ ir „iš apačios“ gvildenamos istorijos prieštaravimas – ne naujas, ir tai tikrai ne vengrų atradimas. Kas yra skaitęs įvairiausių nusiteikimų senųjų autorių parašytus veikalus apie Romos imperiją, tas yra aptikęs ir tokį požiūrį: kiekvieno Romos imperatoriaus iškilimą ir valdymą lėmusios jo gvardijos (*pretorionų*) intrigos (kai kada lemiamą reikšmę imperijos likimui yra turėjusios imperatorių meilužės ir žirgai). Yra ir tokių žmonių, kurie mano, kad lemiamą įtaką turėję platus užmojo (ir sterilūs) geopolitiniai, ūkiniai bei istoriniai veiksniai, o štai dabar prie jų priskiriamas ir ekologijos dalykų poveikis.

Žinoma, ir Vengrijos 1956-ųjų istorijose, kaip ir visos žmonijos istorijoje, susipina abu šie veiksniai. Tiek draustės, tiek ir leistės spalio 23-iosios demonstracijos įvykių seka (ja norėta išreikšti solidarumą su lenkais) pati savaime puikiai parodo šių dviejų veiksmų susipynimą, arba, kaip tada buvo sakoma, dialektiką. Jau pats faktas, kad iki 1956 metų Vengrijos universitetų ir aukštųjų mokyklų studentai gaudavo karinį išsilavinimą (po revoliucijos baigėsi studentų karinis rengimas), lėmė tai, kad šaudyti mokėjo ne tik vengrų kareiviai ir milicininkai, bet ir daugelis kitų žmonių. Per Antrąjį pasaulinį karą parengti kariauti žmonės arba tada gavę tiksliai šiokių tokių karinio rengimo įgūdžių vyrai irgi nebuvo pamiršę, ko juos buvo išmokę anais laikais, – nuo 1945 metų tebuvo praėję vos geras dešimtmetis. 1956-aisiais nebuvo nukaršę ir ankstesnių laikų skautų vadovai, policijos ir kariuomenės karininkai. Komunizmo laikais išblaškyti vienuolių ordinarai ir vienuolės taip pat dar gerai žinojo, kur reikėtų ieškoti savo likimo brolių ir seserų. (Beje, tas pats mechanizmas ėmė sukintis ir 1956 metų pabaigoje: tada komunistų partijos nariai ir buvę jėgos struktūrų kariai irgi greitai susirado bendrų.) 1956-ųjų spalio mėnesį nebuvo leidžiama eiti ar važiuoti per šalia Parlamento esantį Kossutho tiltą, – atseit pasidare netinkamas eksploatuoti dėl statikos dalykų – užtat suorganizuota demonstracija turėjo eiti į Bemo aikštę aplinkiniu keliu, iš šiaurės pusės, per Margitos tiltą, ir ji vėlavo ar pusantros valandos. Per tą laiką demonstracijos dalyvių smarkiai padaugėjo, nors ir buvo imtasi visų galimų priemonių, kad ji apskritai neįvyktų, – bet, šiaip ar taip, ji įvyko. Ir tai yra svarbus faktas.

Taigi folkloristui reikėtų kuo tiksliau iširti įvykusios revoliucijos naratyvus, atspindinčius įvykius tiek „žiūrint iš viršaus“, tiek „žiūrint iš apačios“, ir jų tarpusavio sąveikas, ir jų tarpusavio skirtumus, ir tirti juos atskirai vienus nuo kitų.

5. Ne tokioms jau naujoviškos revoliucijos naujoviška šaltinių medžiaga.

Svarbiausias to meto įvykių, net ir prisiminimų šaltinis jau buvo masinės komunikacijos priemonės – laikraščiai, radijas. Dabar atrandama vis daugiau tada darytų privataus pobūdžio fotografijų, netgi filmų, ir visai mažai – filmų kartu su jų veiksmą aiškinančiais magnetofono įrašais. Nuo pat 1956 metų vėlyvo rudens represinių

⁷ *Mindszenty József* [Jožefas Mindsentis; 1892–1975] – vengrų Katalikų bažnyčios veikėjas. Kardinolas (1946). Priešinosi ir 1944 m. Vokietijos okupacijai, ir po karo vykdomai komunistų valdžios politikai. 1949–1956 m. kalintas, paleistas prasidėjus revoliucijai. 1956 m. lapkričio 4 d. gavo prieglobstį JAV pasiuntinybėje, 1971 m. išvyko į Austriją.

struktūrų darbuotojai labai dažnai suiminėjo žmones, atpažintus tose nuotraukose ar filmuose, tad saugoti tokią fotografuotą ar filmuotą medžiagą buvo gana rizikingas dalykas – ir ne tik tiems žmonėms, kurie fotografavo ar filmavo. Šie vizualūs dokumentai yra iš esmės patikimi, bet dažnai fotografas ar filmuotojas nepažinojo žmonių, kuriuos buvo įamžinęs, taigi tie kadrai iš tikrųjų yra „momentiniai“, nes prieš kelias ar po kelių minučių į kadra būtų pakliuvę kiti žmonės. Įdomus faktas: dviem itin svarbiems garso dokumentams – Budapešto radijo ir Miuncheno „Laisvosios Europos“ vengriškų radijo laidų medžiagai – padėjo išlikti šios tokios avantiūros, ir tie dokumentai pasidarė prieinami tikrai gerokai vėlesniais laikais.

Naujoviškos (masinės komunikacijos) priemonės tam tikru mastu teikė vienodą informaciją – ir ne tik tolimai periferijai. Tai aiškiai rodo garsių veikėjų formuluo-tės tuose prisiminimuose („melavome naktį, melavome dieną, melavome visų ilgų bangomis“⁸; „dabar pranešu šitai jums ir po kelių dienų kreipsiuosi su atsišaukimu į tautą“⁹; „Vengrijos dirbantys žmonės!“¹⁰) – jos yra šiandieninių prisiminimų pa-matas. Mano kartos žmonėms iki šiolei nereikia priminti, kas ir kur pasakė cituo-jamus sakinius.

Lapkričio 4-osios rytą šimtai tūkstančių Vengrijos sostinės gyventojų vėl nu-skubėjo į rūsius, kuriuose ieškoma išsigelbėjimo nuo lėktuvų antskrydžių (juose žmonės slapstėsi ir per Antrąjį pasaulinį karą), ir iš BBC transliacijų sužinojo, kas dedasi už kelių pastatų blokų nuo jų namų.

Tais bėgimo į užsienį mėnesiais radijo klausiusi žmonių karta itin gerai prisime-na, ką per radiją pranešinėjo vengrai, laimingai pabėgę į Austriją ar į dar tolesnius kraštus. Tų pranešimų buvo įvairių. Tikriausiai būta realių pranešimų (Pištis ir Mari praneša į Balatonboglara, kad jie laimingai pasiekė Vieną), būta itin apdairiai suformuluotų žinučių, kad nenukentėtų namie pasilikusieji, o gal ir patys jų siuntėjai (du Ištvantai ir Vica praneša į mažą kaimelį ant Galgos kranto, kad viskas klojasi gerai), bet būta ir tikrai užkoduotų tekstų – veikiausiai dėl jų buvo susitarta iš anksto (šuo Kudlius praneša į mažą kaimelį su akacijų lapais, kad jis dar prieš liepto galą). Šiandien galime tik paspėlioti, kam ir kodėl buvo pranešinėjami tokie dalykai.

Taigi šitokie pranešimai arba iš lėktuvo išbarstytų proklamacijų tekstai, o vėles-niais laikais – pabėgusiųjų iš naujos gyvenamosios vietos parsiustos fotografijos ir laišakai yra jau visai kitokio pobūdžio šaltinių medžiaga: folkloristai nėra prie tokios pratę. Jei, sakykim, panašios medžiagos yra išlikusios daug, ją galėtų tirti ir folkloristai. Beje, tuos tekstus ganveik ir pati „liaudis“ komentavo kaip folkloro apraiškas. Pavyzdžiui, namie likę vengrai, apžiūrintys parsiustas nuotraukas, ku-riose jų pabėgę į užsienį giminaičiai nusifotografavę prie prabangaus automobilio ar prašmatnaus namo, ne kartą yra sakę: visai ne jų tas namas ir ne jų automobilis – jie tik sustojo tenai nusipaveiksluoti.

⁸ Taip savo programą pradėjo tuometinė Kossutho radijo sotis (valstybinio radijo pirmoji progra-ma), revoliucijos dienomis pasivadinusį Laisvuojų Kossutho radiju.

⁹ Šitaip savo kalbą per radiją baigė neseniai paleistas iš kalėjimo Vengrijos kardinolas primas J. Mindszenty.

¹⁰ Tokiais žodžiais 1953 m. savo įžanginę kalbą pradėjo I. Nagy, pirmą kartą paskirtas ministru pirmininku. Iki to laiko Vengrijos funkcionieriai pradėdavę savo kalbas žodžiu „Draugai!“ Beje, tas žodis vengriškai skamba gana nenatūraliai – kaip ir lietuviškai.

Tai, žinoma, nenaujas reiškinys: ir į 1848 metų laisvės kovų pabėgėlių ar XIX amžiaus pabaigos išėvių laiškus irgi galima (ir net reikia) žiūrėti itin kritišku žvilgsniu. Savaimė suprantama, ir iš Vengrijos siunčiami laišškai ne visuomet buvo nuoširdūs – ir ne tik dėl to, kad paštuose buvo vykdoma politinė cenzūra. Antai Mihály'us Tompa¹¹ garsiam ir iki šiol embleminiame eilėraštyje *Gandruj* (1850) dėl laisvės kovų emigravusiems žmonėms duoda patarimą, jog nevertėtų jiems kalbėti apie liūdesį keliančius dalykus – štai kad ir apie tokius: „pranykstame, žūstame, It išrištas pėdas byra į visas puses mūsų tauta!.. Patriotas šmeižia patriotą. Brolis išduoda brolių, o sūnus tėvą... Bet tegu šitų žodžių neištaria tavo lūpos...“

Tokiai naujoviškai šaltinių medžiagai reikia naujoviškos šaltinių kritikos. Šiaip ar taip, folkloristai jau išmoko tirti pasakas, sakmes bei padavimus. Taigi matome: nebuvo nei fejų, nei raganų, nei vargšams žmonėms tiktai gera darančių „svieto lygintojų“ – jų arklių kanopos buvusios kaustytos į kitą pusę atgręžtomis pasagomis. Išgliaudyti tikrovę iš revoliucijos ir laisvės kovų medžiagos – itin sunkus ir nepaprasto dėmesingumo reikalaujantis uždavinys.

6. Įvykiai privatizuojami ir renkami kaip suvenyrai.

Tiek didžiųjų pasaulio istorijos įvykių, tiek ir mažesnių – vienos kurios tautos ar kurios nors vietovės judėjimų – veikėjai irgi privatizuoja tuos įvykius, kuriuose jie dalyvavo. Taigi žmones apklausiantys folkloristai yra susidūrę su „dar gyvais“ Kossutho¹² ir netgi Rákoczi¹³ pagalbininkais – o juk nuo tų laikų pasikeitė tiek žmonių kartų. Štai pasakų pateikėjas Péteris Panduras iš savo matymo perspektyvos papasakojo apie mūšius Galicijoje per Pirmąjį pasaulinį karą, tą patį padarė ir pasakų pateikėjas Lajosas Ámi apie Vengrijos tarybų respublikos laikais patirtus dalykus. Tuose jų pasakojimuose daugiau folkloro negu tikrovės. Aš ir pats esu paveldėjęs Pirmojo pasaulinio karo laikų šautuvo durtuvą – vienas mano giminaitis parsinešė jį atminimui – ir dar vis naudojuosi juo kaip popieriaus pjaustomuoju peiliu. Per Pirmąjį pasaulinį karą į Sibirą patekė vengrų karo belaisviai (anaiptol ne tik valstiečiai!) parsigabeno namo tenykščių augalų sėklų. Vengrų kareiviai per 1942 metų Kalėdas savo mylimosioms pasiuntė nuo Dono vingio gėlių vazonų, padarytų iš patrankų sviedinių tūtų. Po Antrojo pasaulinio karo internuoti (= išstremti) arba lageriuose sėdėję žmonės įstengė ir iš tokių siaubą keliančių vietų parsinešti namo „suvenyrų“.

Dar būdingesnis tokių nutikimų bruožas – atminimui renkami simboliškai su didžiais įvykiais susiję materialūs dalykai. Juk Berlyno sieną praktiškai išsinešiojo žmonės. Prie Austrijos-Vengrijos sienos buvo iš Vengrijos pusės nutiesta spygliuotų vielų tvora – „geležinė uždanga“. Išardytos šios vielos gabalus dovanojo vieni kitiems valstybių vadovai ir užsienio reikalų ministrai, o paprasti žmonės ją vilko namo ištaisais metrais. Penkiasdešimt šeštaisiais žymiausias toks renkamas

¹¹ *Tompa Mihály* [Mihajus Tompa; 1817–1868] – vengrų poetas.

¹² *Kossuth Lajos* [Lajošas Košutas; 1802–1894] – vengrų politikas, 1848–1849 m. vengrų laisvės kovų vadovas.

¹³ *Rákóczi Ferenc II* [Ferencas II Rakocis; 1676–1735] – Vengrijos karvedys, valstybės veikėjas, vengrų kovų už laisvę XVIII a. organizatorius.

materialus dalykas – Budapešto miesto parke (*Városliget*) stovėjęs bronzinis Stalino paminklas. Patikslinsime – tas paminklas buvo nugriautas ir nuvilktas keletą kilometrų, o žmonės atsikirsdavo nuo jo bronzos gabalus ir saugojo juos. (Veikiausiai šių dienų jaunimui reikėtų pasakyti vieną dalyką: žmonės atsikirsdavo tuos gabalus ne dėl to, kad būtų fetišizavę „generalisimą“. Tai buvo visai priešingas dalykas: šitaip buvo reiškiamas pergalės jausmas, kad stabas galų gale nuverstas.) Tokių „suvenyrų gaudymas“ didžiaisiais istorijos momentais – tai ir istorijos privatizavimas, ir kartu jos virtualinis sumenkinimas, smukdymas. Štai taip rašė socialistinis vengrų poetas László Benjámimas¹⁴ graudžiam eilėraštyje *Sapnavai, Guliveri*: „Supančiojo tave milžinai? Sapnavai, Guliveri. Nusišlapinai ant nykštukų miesto? Sapnavai, Guliveri.“

Relikvijų, keliones primenančių daiktų rinkimas – visame pasaulyje žinomas dalykas. Beje, iki pat šių dienų nuverstų režimų statiniai, su jais susiję simboliai dažniau buvo ne kolekcionuojami, o naikinami, – buvo sugriauta Bastilija ir suniokoti Saddamo Husseino paminklai. Penkiasdešimt šeštieji Vengrijoje šiuo požiūriu buvo palyginti ramūs: čia buvo išmėtomi kadru įskaitos lapai, laužomi buvę partijos komitetuose baldai, tiesiog gatvėje deginamos Budapešto Didžiajame bulvare įsikūrusių rusiškų knygynų kai kurios knygos – taigi, drįstume sakyti, viso to nepalyginsi su atviru plėšikavimu per Žiemos rūmų šturmą Sankt Peterburge arba su vagystėmis Filipinuose: kai iš tos šalies pagaliau leidosi bėgti Imelda Markos, buvo pasiglemžta šimtai porų jos batelių. Vengrijoje su Antrojo pasaulinio karo frontais siejamas sistemingas *Vernichtung*, atviros vagystės ir *plėšikavimas*. Beveik visuose atsiminimuose apie 1956 metus pažymima, kad per išdaužtas parduotuvių vitrinas buvo grobiamos tenai likusios prekės, *revoliucijos fondui* gatvėse atvirai į krepšius renkami pinigai, o juvelyriniai dirbiniai buvo glemžiami kaip „nesaugomi“.

Jánosas Arany¹⁵ pateikia klasišką iškreiptą vaizdą, kaip viską grobia užkariautojas – gavęs laisvę plėšikauti kareivis. Aranio poemoje *Toldžio meilė* keistas nuotykis Prahoje baigiasi tuo, kad Toldis liepia Bencei, savo ginklanešiui, sukrauti kelio pakraštyje visą tame mieste jo prisiplėštą grobį: „Turėjo jis keturias pagalves, senus patalus, Arklines šukas, pilnas saujas alavinių sagų, Lygintuvą, žibintą su odine rankena, smėlio laikrodį, kirvį: Viso to šis šaunuolis prisiplėšė turguje“ (IV giesmė, 91 posmas).

Kiek man žinoma, tokio pobūdžio penkiasdešimt šeštųjų atsiminimų medžiagos iki šiolei dar nebandyta rimčiau analizuoti. Atliekant tokį tyrimą, reikėtų būtinai atsižvelgti ir į šį toliau aptariamą išeities tašką.

7. Simboliška ir emblemiška.

Jau 1956 metų spalio 23-iosios popietę per demonstraciją Bemo aikštėje pasirodė pirmosios „skylėtos“ vėliavos: iš trispalvių vengrų nacionalinių vėliavų vidurio buvo išpjauti pagal tarybinį pavyzdį sukurpti „Vengrijos liaudies respublikos“

¹⁴ *Benjámim László* [Laslas Benjámimas; 1915–1986] – vengrų poetas.

¹⁵ *Arany János* [Janošas Aranis; 1817–1882] – vengrų poetas. Žymiausias jo kūrinys – poemų trilogija *Toldis* (*Toldis*, *Toldžio vakaras*, *Toldžio meilė*).

herbai. Veikiai imta daužyti raudonas žvaigždes nuo pastatų ir skaldyti, plėšyti kitus tarybinius ir komunistinius ženklus. Negalėta išmontuoti į aukštą Parlamento bokštą įkeltos didžiulės raudonos žvaigždės, tačiau įstengta išjungti joje šviesą, ir tada buvo paskelbta, kad „kol kas“ techniškai neįmanoma išardyti žvaigždės, o jei būtų imta į ją šaudyti iš patrankų, iškiltų grėsmė visam pastatui. Vis dėlto pažadėta, kad veikiai bus pašalintas ir tas vengrams svetimas simbolis. Buvo nukabintos naujosios („socialistinės“) lentelės su gatvių pavadinimais ir įvairiausia rašysena vėl užrašyti senieji gatvių vardai (tai visame pasaulyje žinoma praktika).

Ypač didelę svarbą įgijo 1848 metų laisvės kovų simboliai. Sugrįžo Kossutho herbas, buvo kartojami *Dvylika punktų*¹⁶ arba tie punktai buvo naujai suformuluojami, naujieji viešosios tvarkos saugotojai vėl buvo vadinami *tautos sargyba*. Buvo deklamuojami ne tik senieji vengrų tautiniai himnai: Ferenco Kőlcsey'aus¹⁷ *Himnas*, Mihály'aus Vörösmarty¹⁸ *Atsišaukimas*, Sándoro Petőfio¹⁹ *Tautiška giesmė*. Revoliucijos išvakarėse svarbiausią vaidmenį suvaidinusių savaitraščio *Irodalmi Újság (Literatūros laikraštis)* pirmame „laisvajame“ numeryje vietoj vedamojo buvo įdėtas Sándoro Petőfio 1848 metų liepą parašytas eilėraštis: „Ir vėl vengras pasidarė vengras, Sutraukytos grandinės Kaip rudenį sausas lapas Skambėdamas krinta ant žemės.“ Jau pirmomis revoliucijos dienomis žmonės prisisegė 1848 metų laisvės kovų ženklą – tautinės vėliavos spalvų ženkliuką (kokardą). Jį prisisegė prie krūtinės ir tie, kurie dar taip neseniai laikėsi visai kitokių pažiūrų...

Beje, simboliškai 1848 metų analogijos buvo paisoma dar ilgą laiką – jau 1957 metų kovo 15 dieną²⁰ naujasis režimas buvo paskelbęs kovinę parengtį ir labai bijojo naujų revoliucinių poslinkių.

Kiekviena kultūra tikrai išradingai kuria simbolius. Štai netrukus po lapkričio 4-osios pasirodė „revoliucinės barzdos“ – jas augino vyrai, puoselėjantys viltį, kaip tada dažnai buvo sakoma, kad visą Kádáro režimo trukmę jie ištersią neskusdami barzdos. Jėgos struktūrų pareigūnai sulaikydavę tokius individus, ir laimingas buvo tas, kurį trumpai palaikytą nuovadoje nuskusdavę ir paleisdavę namo.

Kone nuo pirmųjų revoliucijos minučių imta rinkti „ženklus“, pirmiausia herbus ir vėliavas. Revoliuciją nuslopinus, žmonės visus tuos surinktus dalykus paslėpė, arba pabėgėliai išsivežė juos į užsienį. (Tai vėlgi visame pasaulyje žinoma praktika; pirmoji estų tautinė vėliava irgi buvo sėkmingai išslapstyta per visus tarybų valdžios dešimtmečius.) Daugelis to meto pasakojimų sukasi apie tų ženklų kupinus nuotykių kelius ir tai, kaip nemaža jų dalis grįžo namo po 1989 metų. Beje, vengrų visuomenė turėjo patirties saugoti tokius ženklus. Dar ir šiandien šimtai šeimų

¹⁶ *Dvylika punktų* – 1848 m. kovo 11 d. apie S. Petőfį besibūriuojantis revoliucingai nusiteikęs jaunimas surašė į dvylika punktų svarbiausius klausimus ir pareikalavo, kad Požonėje (dab. Bratislavoje) posėdžiaujantis Vengrijos parlamentas juos įgyvendintų ir panaikintų baudžiavą.

¹⁷ *Kőlcsey Ferenc* [Ferencas Kelčėjus; 1790–1838] – vengrų poetas, Vengrijos himno autorius.

¹⁸ *Vörösmarty Mihály* [Mihajus Verešmartis; 1800–1855] – vengrų poetas.

¹⁹ *Petőfi Sándor* [Šandoras Petėfis; 1823–1849] – vengrų poetas, vienas 1848 m. kovų už laisvę vadovų ir didvyrių.

²⁰ Kovo penkioliktoji (1848) – Vengrijos kovų dėl laisvės pradžia; tą dieną buvo be cenzūros leidimo išspausdinti *Dvylika punktų* ir S. Petőfis ant Tautos muziejaus laiptų perskaitė savo *Tautiška giesmė*.

saugo Kossutho pinigus, yra ir ne tiek jau daug žmonių, išsaugojusių 1848 metų laisvės kovų apdovanojimus. Kai 1944–1945 metais į Vengriją įsiveržė Raudonoji armija, nelegaliai veikiantys komunistai susirado ketvirtį amžiaus slapstytus partinius bilietus. O štai 1956 metais vėl pasirodė ankstesniais laikais veikusią partijų ženkliai, bilietai. Ėmė eiti senesniųjų laikų laikraščiai, pradėta atsiimti anksčiau veikusią partijų namus ir būstines. Savaiame suprantama, 1956 metų rudenį trylika dienų trukusi revoliucija neįstengė paleisti į apyvertą pagal senųjų pavyzdį naujai sukurtų pinigų, pašto ženklų, asmens tapatybės dokumentų, bet šis procesas jau buvo prasidėjęs, ir jo pirmieji atmintini ženklai vėliau buvo rūpestingai saugomi. Žmonės slėpė ir tuo metu išleistus laikraščius. (Jų keletą dienų praktiškai buvo galima įsigyti už dyka, ir daugiausia jaunimas juos visus tiesiog medžiojo – norėjo turėti visą komplektą.)

Žinoma, simbolinės vertybės reikalavo savo teisių ir keista, ekstremalia forma. Antai kaip vieno pirmųjų revoliucijos iškovojoimų buvo pareikalauta gražinti seną pažymių rašymo sistemą mokyklose. (Prieš mokyklų suvalstybinimą po karo vietetas (1) buvo geriausias pažymys, o 4 ir 5 buvo nepatenkinami pažymiai; taigi naujoji pažymių sistema buvo sukurta pagal tarybinį pavyzdį, ir tada jau 5 reiškė „labai gerai“.) 1956 ir 1957 metais būta daug simbolinės pažymių rašymo sistemos posūkių, galų gale Vengrijoje išsilaikė (iki pat šios dienos) „tarybinė“ sistema.

Mano manymu, vidutinis folkloristas tikrai nėra pasirengęs nagrinėti tokių reiškinų, o jų netirdamas jis neįstengia aprašyti ir penkiasdešimt šeštųjų folkloro.

Žinoma, būtų galima suklasifikuoti, ko pasiėmė pabėgėliai, traukiantys į Vakarų. Taigi pasiėmė jie ir šeimos juvelyrinių dirbinių, ir šeimos Biblijų, ir „šuns odos“²¹, ir nuotraukų albumų. Viena šauni mūsų kolegė pasakojo, kad ji tada per visiškai užsnigtą valstybės sieną nešėsi naujutėlaitį, nuostabiai puikiu laikomą žalią moleskino švarkelį ir Sándoro Eckhardto sudarytą *Didįjį vengrų–prancūzų kalbų žodyną* – jis buvęs lagaminuko dydžio. Buvo tokių, kurie nešėsi vaistų, savo receptus, pasitaikydavo ir tokių, kurie pasiėmė bent jau savojo šuns pavadėlį.

Žinau, kad panašius dalykus turi tirti ir etnografijos mokslas, bet numanau, kad šitai nėra lengvas uždavinys. Jau vien atskirti *simboliškus* ir *emblemiskus* pavadinimus nėra taip paprasta. Juk čia reikia skirti į vieną ar kitą grupę revoliucinės tikrovės faktus! Pirmasis jų, kaip ženklų mokslo sąvoka, yra arbitrinis, tikrasis ženklas. Antrasis vartojamas nusakyti visam kompleksui tarpusavio ryšių, kurie randasi emblemų atveju. Abu pavadinimai, abi sąvokos visiems žinomi, bet štai, pavyzdžiui, 1989 metų visuomenės gyvenimo posūkį aprašančios bulgarų, rumunų, čekų, tarybinių ir kitų mokslininkų studijos rodo, kad naudotis tais dalykais nėra lengva.

8. Likimą lemiančių įvykių aprašymo sunkumai.

Nesunku pajauti, kad folkloristika (jos įprastas metodas – aprašyti šventę, vestuves arba derliaus nuėmimo ar vynuogių skynimo šventės reiškinius) iš tikrųjų

²¹ Vengrijoje bajorystės (kilmės) dokumentai buvo rašomi ant išdirbtos šuns odos.

nėra pasirengusi analizuoti didžiuosius istorinius politinius įvykius. Ir praėjusio amžiaus kovas už laisvę ji teįstengė parodyti tikrai kaip vėlesniais laikais surinktus prisiminimus. Literatūros istoriko (tikroji jo profesija – žandarų karininkas) Andrásó Dieneso tomas išleistas tikrai vykusių pavadinimu *Legendų Petőfis* (*Legendák Petőfije*, Budapest, 1957): visoje knygoje surinkti tie „prisiminimai“, kurie iš tikrųjų yra folkloras apie Petőfį.

1956 metais Politinio biuro posėdžiai, platformų derinimas tarp įvairių partijų ir jų derybos buvo išties lemiamos akimirkos – dažnai net ekspertus žinios apie jas pasiekė tik po kelių dešimtmečių (arba bent jau jie galėjo po tiek laiko pamatyti daugiau ar mažiau patikimus šaltinius). Nuo 1954 metų Imre Nagy²² parengė daug plačios apimties programinių dokumentų (o dar vėliau – autobiografinių bei to meto įvykius analizuojančių rašinių), bet etnografijos mokslas vargu ar galėtų interpretuoti juos savo turimomis priemonėmis.

Ir Tarybų Sąjungos komunistų partijos vadovybės posėdžiai ir pareiškimai nėra artimesni mūsų šaltinių tyrimo praktikai.

Apie karinius įvykius tiek tepasakysime: čia folkloristas irgi gali šį tą pasakyti apie anekdotiškus dalykus. Beje, etnografija negalėjo nieko rimto pasakyti ir apie Napoleono laikų kovas. Na, o folkloro tyrėjas galėtų nebent analizuoti garsią Victorieno Sardou²³ komediją *Madame Sans Gène* (1893) – joje Elzaso skalbėja Cathérine iš Prancūzijos revoliucijos (ir Napoleono) malonės tapo Dancigo kunigaikštienė ir net galėjo neleisti vykdyti imperatoriaus įsakymų. Vengrijoje dar ir šiandien nėra operos apie 1848 metų laisvės kovas; žinoma, svarbiausias tos operos veikėjas turėtų būti Kossuthas. O štai nuo 1942 metų iki šių dienų yra populiaru Jenő Huszkos²⁴ operetė *Vyresnioji leitenantė Marija*. Tokia moteris – Mária Lebstück (1830–1892) – yra iš tikrųjų buvusi ir, apsitaisiusi vyriškais drabužiais, kariavusi tiek per Vienos, tiek per Vengrijos revoliuciją. Taigi operetė apie ją. Čia jau folkloristas pakliūva į savo stichiją – juk tai pasakos tipas AaTh 884 B (*The Girl as Soldier. Masks as a man and becomes a successful soldier and officer. Bears child to her lover*, – tasai senasis aprašymas mums geresnis už naująjį, sujungtą į ATU 884 pasakos turinio santrauką).

Beje, 1956 metais karinės akcijos truko tik porą savaitių, ir tai buvo ne dviejų kariuomenių atviri susirėmimai. Taigi nieko keista, kad iš to meto iškyla tik vienas kitas pasakiškų istorijų elementas: tarybiniai kareiviai pereina į vengrų pusę, broliai kovoja vienas prieš kitą, iš lėktuvo išmestos bombos sugriautoje sienoje aptinkamos šeimyninės brangenybės ir taip toliau – tai nėra tikros istorijos. Nesu girdėjęs plačiai žinomo anekdoto apie 1968 metų įvykius Čekoslovakijoje vengriško varianto. Čekoslovakiskame sakoma: iš kažin kur pasirodžiusiam tarybiniam kareiviui žmonės drąsiai šaukia tarsi sveikindamiesi: „Laisvę Čekoslovakijai!“ Į tokį pasveikinimą

²² Nagy Imre [Imrė Nadis; 1896–1958] – vengrų politikas. Vienas iš Vengrijos komunistų vadovų. Per 1956 m. revoliuciją nuėjo su savo tauta, užtat nuslopinus revoliuciją buvo nubaustas mirties bausme.

²³ Sardou Victorien [Viktorienas Sardu; 1831–1908] – prancūzų dramaturgas.

²⁴ Huszka Jenő [Jenė Huska; 1875–1960] – vengrų kompozitorius.

tarybinis karys atšauna: „Ir Lietuvai!“ (čekiškai šio anekdoto pabaiga skamba įspūdingiau, mat tenai „Laisvė!“ buvusi to meto sveikinimosi forma)²⁵.

Rašytojas György Moldova moka labai meistriškai šitokias visų skleidžiamas paskalas ir gandas pakylėti į įdomius kūrinius, jo kūryboje nestinga „efektingų pabaigų“. Folkloristui būtų įdomus uždavinys tokiomis akimis perskaityti gausius šio rašytojo kūrinius.

Amžininkai dar prisimena tų metų gandas: štai ateina amerikoniai – sukilėliai kaunasi su atominiu pistoletu (vėliau jis pavirto atominė granata) – išsilaiško „Mečeko nematomieji“. Per kiekvieną karą buvo laukiama „kariuomenės išvaduotojos“, būta ir tokių „stebuklingų ginklų“. Jau pats formulavimas rodo, kad čia turima reikalo su stereotipais. „Rusai subombardavo Žigmondo Morico aikštę. Žmonės gelbėdamiesi išbėgo į kalnus.“ (Paskutinis sakinytis aptinkamas ne tik vidurinių amžių kronikose – jis kildintinas iš Senojo Testamento.)

Viena garsiausių tokių istorijų: į Budapeštą įsiveržusi tarybinė kariuomenė buvo rengiama kariauti ne Vengrijoje, o Egipte²⁶, ir kareiviai vienur prie Dunojaus ieškoję Sueco kanalo, o kitur – piramidžių ir kupranugarių. Vėliau šita istorija ir šimtus kartų pasakota, ir šimtus kartų užrašyta. Deja, aš negalėčiau nurodyti jos pirminio šaltinio, nors jį nurodyti yra folkloristo uždavinys.

²⁵ Štai to anekdoto tekstas:

Žengia mažiukas ruskelis per didelę čekišką girią ir pašėlusiai užsimano gerti. Užėina į čekišką aludę, o tenai aibės žmonių prisibrukę, ir visi jie smarkiai politikuoja. Pamatę rusų kareivį vyrą ūmai nutyla. Spengianti tylą, kareivis labai jau nedrąsiai prieina prie baro ir paprašo stiklinės sodos vandens. Kurtinanti tylą prasisklaido tik tada, kai kareivis pasuka prie durų. Tada vienas išdrąsinęs balsas šūkteli jam įkandini:

– Laisvę Čekoslovakijai!

Rusų kareivis atšauna:

– Ir Lietuvai! (Anekdoto vengrišką variantą pateikiame iš: Pesti vicek a szocializmus idején [Pešto anekdotai socializmo laikais], [válogatta] Takács Róbert, 2000: Irodalmi és társadalmi havi lap, Budapest, 2006. jūlius–augusztus, p. 99.)

Pačioje Čekoslovakijoje (greičiau jau Čekijoje) anekdotas veikiausiai radosi apie 1969 m. arba bent jau tada jis ėmė skliti po pasaulį. Kaip galima spręsti iš to meto lietuvių išeivių spaudos, jis plito bent jau iš dviejų kraštų: iš Suomijos (o gal ir Švedijos) ir iš Prancūzijos. Anekdotą (o gal tikrą atsitikimą?) išgarsinęs tuo metu Čekoslovakijoje viešėjęs suomių rašytojas Pekka Lounela (g. 1932). Mūsų išeiviai tai sužinoję iš Švedijoje leidžiamo estų laikraščio *Eesti Päevaleht* (1969, spal. 17). Deja, lietuviško išeivių laikraščio su to įvykio (ar anekdoto) aprašymu aptikti nepavyko.

Pasisekė rasti iš Prancūzijos sklidusią versiją. Ją pateikė Kanadoje leidžiamas aštuonių puslapių lietuvių savaitraštis *Tėviškės žiburiai* skyrelyje „Lietuviai pasaulyje“. Štai tas tekstas:

*PARYŽIAUS DIENRAŠTIS „Le Figaro“ spalio 6 d. paskelbė Prahoje dvi paras viešėjusio savo korespondento Sacha Simon įspūdžius. Mums, lietuviams, yra dėmesio vertas jo pasakojimas apie vieną incidentą Prahos restorane, kurin buvo užėjęs sovietų kapitonas alum troškulio numalšinti. Apie 30 čekų, nekęsdami sovietų, neprašytą svečių sutiko grėsminga tylą. Kapitoniui geriant alų, vienas jų neiškentęs sušuko: „Tegyvuoja laisva Čekoslovakija!“ Išeidamas iš restorano kapitonas šyp-
telėjo ir pusbalsiu tarė: „Tegyvuoja laisva Lietuva!“ (Tėviškės žiburiai, 1969, spal. 23, Nr. 43, p. 4.)*

²⁶ Kai Egiptas vienašališkai paskelbė nacionalizuojąs Sueco kanalą, 1956 m. spalio 29 d. į Sinajaus pusiasalį įsiveržė Izraelio kariuomenė, Egiptą bombardavo britai ir prancūzai. Tarybų Sąjunga atvirai rėmė Egiptą ir žadėjo, jei reikės, pasiūsti tenai savo ginkluotąsias pajėgas. Kovos veiksmai Sinajaus pusiasalyje vyko tuo pačiu metu kaip ir Vengrijos penkiasdešimt šeštųjų revoliucija, veikiausiai dėl to ir radosi panašių gandų.

Tokie dalykai dar kartą patvirtina, kad „tikri įvykiai“ reiškesi anaip tol ne šitaip, – tai tik naujai atgiję folkloro motyvai.

9. Mūsų revoliucija užsienyje.

Palyginti greitai buvo galima pajusti, kad kituose kraštuose gyvenantys vengrai labai įdėmiai seka Vengrijos įvykius. Rumunijoje, Čekoslovakijoje, Užkarpatėje (Ukraina), netgi Lenkijoje ir Maskvoje irgi būta „demonstracijų“. Represijų ilgai laukti nereikėjo. Anksčiau beveik niekas apie tai nekalbėjo, tik dabar pasirodė rimtesnių rašinių apie tuos dalykus.

10. Pasaulis išdavikiškas – ir vis dėlto mūsų revoliucija turėjo nuoširdžių šalininkų užsienyje.

Pačioje Vengrijoje taip pat buvo išdavikų ir jų liko, tačiau viešoji nuomonė iki pat šių dienų daugiausia kaltina išdavikišką užsienį. Tiesa tokia, kad mes ir užsienyje turėjome tikrai nuoširdžių šalininkų.

Nėra ko stebėtis, kad Vakarų intelektualai (tarp jų būta ir kairiųjų, ir vieno kito politiko) stojo Vengrijos spalio revoliucijos pusėn. Visada buvo pripažįstama šio fakto ideologinė istorinė svarba, bet tik dabar išaiškėjo, kad ir socializmo stovykloje būta nevengrų, kurie atvirai reiškė savo pritarimą mums. Žinoma, daugiausia tokių sąjungininkų būta tarp lenkų (beje, ir jų šalį 1956 metų spalio mėnesį buvo ištikusi politinė krizė). Rusų inteligentija taip pat dalyvavo tokiaime judėjime. Antai Eleazaras Meletinskis pasakojo: jis pats ir jo draugai nieko nedemonstravo, bet jie tuo metu ketinę mokyti vengrų kalbos. Lietuvoje ir Estijoje būta kuklių demonstracijų, protestų. Skandinavijoje, Anglijoje, Austrijoje, Vokietijoje daugiausia buvo reiškiamos simpatijos priimant pabėgėlius. Tada irgi pajutome, kad ne visur ir ne visi mums jaučia palankumą. Jugoslavijos vyriausybė raukėsi, ir jau tuomet buvo matyti – jie pavydi vengrams revoliucijos, pavyduliauja taip, kaip šeimoje mažas vaikas pavydi naujagimiui. Jau po kelių dešimtmečių, kai garsus Suomijos diplomatas Maxas Jakobsonas lankėsi Budapešto universiteto Humanitarinių mokslų fakultete, studentai gana aštriu tonu priminė jam gėdingą ir savanaudišką bailio vaidmenį, kurį Suomija suvaidino prieš svarstant „vengrų klausimą“ Jungtinėse Tautose. Labai keistas buvo diplomato atsakymas: jis taip pat nelaikęs Suomijos pozicijos garbinga, bet pavadino ją naudinga ir neatsiprašė. (Kai Baltijos šalys atgavo nepriklausomybę, Suomija irgi laikėsi pernelyg bailios politikos.) Vengrijos kairioji ir demokratinė inteligentija labai vertino Indijos tarpininkavimo humaniškus gestus. (Dabar manoma, kad jie nebuvo tokie jau vertingi.)

Visa tai – ne folkloristo tyrimo laukas, bet bus įdomu pasižiūrėti, ką apie tai kai kurie žmonės pasakys dabar, po penkiasdešimties metų. Štai šiandieninis Amerikos prezidentas šiemet (2006 m. rudenį – *V. A.*) buvo atvažiavęs į Vengriją, surado jai pagiriamųjų žodžių, bet ir dabar nepasmerkė tuometinės JAV apgaulingos, nesubalansuotos blefo politikos. „Jis neatsiprašė vengrų“, – su apgailėstavimu konstatavo šių dienų viešoji nuomonė. (Beje, Jelcinas ir Putinas vienokia ar kitokia forma atsiprašė, tačiau gana bendromis frazėmis ir aptakiai.)

(11. Apie ką čia nebuvo nieko pasakyta.)

Dėl ribotos apimties baigiu savo apžvalgą, nors dar reikėtų pakalbėti apie bėgimą į užsienį, apie represijas Vengrijoje, apie čia po ilgo laiko pasirodžiusius prisiminimus – jie irgi apščiai turi folklorui būdingų bruožų. Dabar nenagrinėsiu šių dalykų. Šaltinių medžiagos požiūriu tai yra kitokio pobūdžio svarbios, dėmesio vertos tyrimo temos.

12. Ne asmeniška, bet lyriška pabaiga apie „pasaulinio masto“ įvykio reikšmę.

Iki šiolei citavau vengrų poetus, dabar irgi darysiu tą patį. Poetai įstengė geriau išreikšti tą jausmą, kurį daugelis vengrų tučtuojau pajuto dar spalio 23-iąją: ta diena įėjo į Vengrijos istorijos puslapius. Poetai žinojo ir tai, kad revoliucija įgijo „pasaulinį mastą“. Daugelis vengrų ir šiandien mano taip pat.

Ir tai visai nenaūja. Yra du Petőfio eilėraščiai tokiu pavadinimu: *1848 metai*. Pirmasis jų parašytas tų žymiųjų metų vasario mėnesį, taigi dar prieš revoliuciją Pešte. Jis prasideda taip: „Tūkstantis aštuoni šimtai keturiasdešimt aštuntieji. Danguje Nauja žvaigždė...“ Štai ir antrasis plačiai žinomas ir mįslingas eilėraštis, rašytas spalio–lapkričio mėnesiais, kai vyriausybė ir poetas turėjo bėgti į Debreceną. To eilėraščio visiems žinoma pradžia cituoja ankstesnio eilėraščio vaizdą ir išplėtoja jį: „Tūkstantis aštuoni šimtai keturiasdešimt aštuntieji, tu žvaigžde, Tu tautų aušrine žvaigžde!...“ Čia iš įvairių tautų revoliucijų statoma nauja laisvės šventovė – joje sutelpta visas pasaulis. O juk tada jau nedaugelyje Europos vietų vyko revoliucijos, ir jos negalėjo patraukti didele sėkme. Poetas vis labiau jaučia, kad kovoja tik vienu vieni likę vengrai. Eilėraštyje *Europa tyli, vėlei tyli...* yra tokie žodžiai: „tik vengro rankoj žvanga kardas.“ Šitą *topq* – Vengrijos revoliucija ir laisvės kovos reikšmingai šviečia visam pasauliui – žodis žodin iš Sándoro Petőfio perėmė ir vėliau pacitavo poetas György Faludy²⁷. Jis pranašiskai kalba apie savo mirtį [poetas mirė, kai tebuvo likę pora mėnesių iki revoliucijos metinių minėjimo – *V. A.*] eilėraštyje *1956, tu žvaigžde!* (Torontas, 1986): „Tūkstantis devyni šimtai penkiasdešimt šeštieji – ne prisiminimas, Ne praeitis, ne istorija man esate, <...> tūkstantis devyni šimtai penkiasdešimt šeštieji, tu žvaigžde, <...> spindėk, spindėk, spindėk virš mano kapo.“

Iš vengrų kalbos vertė *Vitas Agurkis*

²⁷ *Faludy György* [Derdis Faludis; 1910–2006. IX.1] – vengrų poetas. 1956 m. išvyko iš Vengrijos, 1989 m. į ją grįžo.